

Şeriyeye Sicillerine Göre Hicri 1137 (1724-1725) Senesi İstanbul’unda Osmanlı Ailesinin Evlenme ve Boşanma Verilerine Göre İncelenmesi

Analysing the Ottoman Family in Istanbul in reference to 1724-1725 Ottoman’s Istanbul Court Records of Marriage and Divorce

Hüseyin Nejdet Ertuğ

Öz

Sosyal hayatın bütün yönlerinden izlerin bulunduğu şeriyeye sicilleri Osmanlı toplumsal yapısına dair yapılan araştırmalarda önemli bir yere sahiptir. Kadı’nın kazai görevleri yanı sıra idari ve beledi görevleri de üstlenmesi, hem hâkim hem noter fonksiyonuna sahip oluşu bu zenginliğin başlıca sebebidir. Bu çalışmada da cemiyetin en küçük birimi olarak nitelenen ailenin evlenme, boşanma, nafaka gibi davalar açısından Hicri 1137 (1724-25) yılındaki durumu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Diğer bir deyişle hukuki belgelerden sosyolojik sonuçlar elde edebilmek için İslam hukuk prensiplerinin Osmanlı dönemindeki uygulamalarına müracaat edilmiştir. Osmanlı aile hukuku İslam hukukunun temel prensiplerini esas almaktadır. Teorik hukukun uygulanışındaki örneklere ise şeriyeye sicillerinde rastlanılmaktadır. Aile hukukunun evlenme, boşanma ve çocuklarla ilgili sicillerde yer alan kayıtlarının incelenmesi hem teorik hukukun uygulamaları hem ailenin toplumsal yapı içindeki konumu hakkında bilgi vermektedir. Konuyu sınırlandırmak gerektiğinden bu çalışmada yer olarak İstanbul ve dönem olarak Hicri 1137 (1724-1725) yılı seçilmiş ve İstanbul Şeriyeye sicillerinden bu yıllara ait İstanbul Bab Mahkemesi 135, Ahi Çelebi Mahkemesi 124 ve 125 numaralı defterlerdeki evlenme, boşanma ve nafaka kayıtları gruplandırılmıştır. Bu üç dava türü içerisindeki verilerden çalışılan yıldaki evlenme, boşanma sayıları, boşanmaların talak ve muhalaa olarak oranları, evlilik esnasında aile arası ilişkiler, boşanma sebepleri, boşanma sonrası kadın ve çocuğun durumu gibi hususlara değinilmiştir. Bütün verilerin değerlendirilmesinden çıkan genel

Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, nertug@sakarya.edu.tr

DOI: 10.17550/aid.63358

sonuç İslam ve Osmanlı aile hukukunun paralellik arz ettiği ve Osmanlı aile hukukunda ailenin bütün üyeleri açısından bireysel hakların mevcut hukuk çerçevesinde korunduğu yönündedir. Bununla birlikte genel istatistiki değerlendirmeler için bir bölgenin farklı yıllara ait verilerinin de çalışılmasının zorunlu olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: İstanbul, Mahkeme Kayıtları, Evlenme, Boşanma, Nafaka.

Abstract

Ottoman family law is based on the principles of Islamic law. The samples of applied law of the principles of Islamic Law are recorded at the Ottoman court records. Those registers provide to compare applied law to theoretical one. Especially they give us knowledge about marriage, divorce, alimony. Separately Court records are the first hand sources of Ottoman social structure for historical periods.

Therefore, this article aims to analyze of the Ottoman family in Istanbul by means of Ottoman Istanbul court records dated 1724-1725. Many cases related to family law shows that there is no significant difference between Islamic law and Ottoman law. Since in the Ottoman court the kadi is the man who is entitled with the duties of judge and notery and also the civic and administrative duties, different cases passed to court can give information about the different aspects of social life. As the judge-notery the records of kadi serve as the one single source in which one can find both the cases like divorce and the relations between partners like purchase and sale if the family issues are in question.

Keywords: *Istanbul, Court Records, Marriage, Divorce, Alimony*

Giriş

Osmanlı siyasal, sosyal ve iktisadi yapısı temel olarak İslam hukuku prensiplerince belirlenmiştir. İslam hukuku müctehid ve fakihlerin fıkıh usulü esaslarına göre çalışmaları ve yorumlarından oluşmaktadır ki Peygamber'in ölümünden sonra ihtiyaçlara binaen¹ iki asırlık bir süre sonunda tedvin olunmuş; dinin itikat, ibadet ve muamelat olarak ayrımlanan kısımlarından sosyal ilişkileri tanzim eden özellikle muamelat kısmı pratik ihtiyaçlara cevap verecek şekilde tartışılmış, çıkarımlar ve sonuçlar hukuk metinleri olarak derlenmiş ve İslam hukuk kaynakları oluşmuştur.² Osmanlı Devleti döneminde Mecelle'nin³ hazırlanışına kadar toplu bir kanunlar manzumesi bulunmamakla birlikte fetva mecmua ve kitapları, muhtelif konulara ait kaleme alınan telifat, kanunnameler gibi unsurlar dönemin hâkimlerinin başvuru kaynaklarıdır. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin uyguladığı hukuk, şer'i hukuk olup gereğinde ehl-i örf veya yönetimdekiler tarafından çıkarılan kanun ve kararlarla örfi hukukla desteklenmiştir. Örfi hukukun temel şartı ise şer'i hukuka aykırı olmamasıdır. Şer'i hukuk görece yoruma dayalı olduğundan uygulamalarda farklı ekoller oluşmuştur.⁴ Osmanlı coğrafyasında Şafii ve Hanbeli mezheplerine inananların yaygın olduğu bölgelerde İmam Şafii ve Ahmed ibn Hanbel'in yorumları da dikkate alınmakla birlikte toplumun büyük kesimi Hanefi olduğundan hukukta Hanefi yorumu esas olmuştur. Burada ele alınan konulardan Osmanlı aile hukuku içine girenler de aslında İslam aile hukuku kurallarıdır. Bununla birlikte teorik hukuktan yola çıkan yargı mensuplarının hadiseler karşısındaki kendi yorumları ile her dönemin toplumsal yaşamının bütün ihtiyaçlarına cevap verilebilmiştir.

1 Hayreddin Karaman, *Fıkıh Usulü* (İstanbul: 1964), 3-4.

2 Fıkıh usulünün ortaya çıkışı ve tarihçesi için bkz. Taha Cabir el-Alvani, *Fıkıh Usulü, İslam Fıkıhını Araştırma ve Kavrama Yöntemi*, çev. Mehmet Erdoğan (İstanbul, 1992).

3 Mecelle, Mecelle-i Ahkam-ı Adliye'nin kısaltılmış ismi olup, "1868-1876 yılları arasında kitaplar halinde hazırlanarak yürürlüğe girmiş olan, İslam hukukunun muamelat bölümünün bir kısmını tedvin eden kanun kitabıdır." Mecelle'nin Ahmet Cevdet Paşa'dan sonra tamamlanması için gösterilen gayretler yeterli olmamış ve 20 Aralık 1925 tarihinde İsviçre Medeni Kanunu aynen çevrilerek kabul edilmiştir. Aynı gün Mecelle de lağv edilmiştir (Osman Kaşıkçı, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Mecelle* (İstanbul, 1997), 23, 386-387).

4 Farklı ekollerin ortaya çıkışı ve fakihlerin ihtilaf sebepleri için bkz. Vehbe Zuhayli, *İslam Fıkıhı Ansiklopedisi* I, çev. Ahmet Efe, Beşir Eryarsoy vd. (İstanbul: Risale Yayınevi, 1994), 52-57.

Osmanlı devletinde İslam hukukunun yorum ve uygulamaları Şer'iyye sicillerinde yer almaktadır.⁵ Bu defterlerin tutuluşunda pek çok dava çeşidinin belli bir üslupla kaleme alınması kadınların aldıkları ortak eğitim ve icabında müracaat ettikleri sak mecmualarına dayanmaktadır.⁶ Hatta pek çok defterde sayfa kenarlarına (derkenara), görülen davanın hangi gruba girdiği tekrar müracaat edilmesi gerektiğinde bulunmasını kolaylaştıracak şekilde yazılmıştır. Yine bu sayede İslam hukuk terminolojisinin yanında uygulamalara ait ortak bir şer'iyye sicilleri terminolojisi oluşmuştur. Bu şekilde tutulmuş defterler gruplamalar yapılarak istatistiksel verilere ulaşmayı kolaylaştırmaktadır.

Şer'iyye sicilleri Osmanlı kadısının hâkim ve noter olarak dava ve meseleleri kaydettiği defterler olmakla toplumsal yapının bütün renklerini göstermektedir. Dönemin kadısının görevleri arasında bulunan beledi denetimler, devlet merkezinden gelen fermanların duyurulması gibi idari hususlar bu malzemeyi ziyadesiyle zenginleştirmektedir. Osmanlı mahkeme kayıtlarındaki belge çeşitleri hüccet, arz, maruz, i'lam, mürasale olarak gruplanır. Hüccet, müstakil ilam defterlerinin ortaya çıktığı 18. yüzyıl öncesinde (1741-1742) her iki belge türünü de ifade etmektedir. Dolayısıyla kadının hükmünü ihtiva etsin etmesin diplomatik özellik açısından bu yüzyıla kadar hüccetler hem ilam hem sonraki anlamıyla hüccet kategorisinde idi.⁷ Esasen çalışmaya konu olan defterlerde belge formlarının niteliklerinden ziyade anlamsal içerikleri önemli olduğundan genel olarak hüccetlerin defterin baş kısmında, maruzların ise son kısmında yer aldıklarını belirtmek yeterli olacaktır.

Bu çalışmada İstanbul'un Hicri 1137 (1724-25) senesine ait üç şer'iyye sicilinden⁸ sosyal yapının en küçük birimi olan aileyle alakalı

5 Yunus Uğur, "Şer'iyye Sicilleri," *TDV. İslam Ansiklopedisi* XXXIX (2010): 8-11.

6 Sakk mecmuası, mahkemelerde yazılan belgelerin tasdiksiz olanlarının, kadınların belge düzenlerken istifade etmesi için bir araya getirildiği eserlerdir (Süleyman Kaya, "Mahkeme Kayıtlarının Kılavuzu: Sakk Mecmuaları," *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* III/5 (2005): 382; Ümit Ekin, "Sakk Mecmualarının Tarih Araştırmalarında Kaynak Olarak Kullanılması Üzerine Bir Deneme," *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 53 (2010): 115-136.

7 Ekrem Tak, "Diplomatik Bilimi Bakımından XVI-XVII. Yüzyıl Kadı Sicilleri ve Bu Sicillerin İhtiva Ettiği Belge Türlerinin Form Özellikleri ve Tanımlanması" (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi 2009), 105-107.

8 Bunlar, İstanbul Şer'iyye Sicillerinden Bab Mahkemesi 135, Ahi Çelebi Mahkemesi 124 ve 125 numaralı defterlerdir. Bunun dışında, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araş-

örnekler verilerek toplumsal yapıdan küçük bir kesit sunulmaya çalışılmıştır. İstanbul'un bölge olarak seçilme sebebi kentin başkent oluşu dışında, ticaret ve kültür merkezi özelliklerini taşraya göre daha fazla taşıyarak diğer şehirlere kültür aktaran, doğrudan etkileyen konumu olmuştur. 1724-25 yıllarının seçilme sebebi ise Sultan III. Ahmet döneminin kültürel değişimin yoğun olduğu zamanlar olarak telakki edilmesidir. Daha özel bir amaç ise makalenin III. Ahmet dönemiyle alakalı yapılacak büyük ölçekli bir çalışmayı destekleyeceği kanaatidir. Ayrıca tarihsel süreçte her yılın kendine mahsus ayrıntılarını bizzat belgelerden izlemek, en azından bilinenleri de doğrulamaya yarayacaktır. Bu sebeple makalede olabildiğince belgelerin dilinden pratik hayatın yansımaları oluşturulmaya çalışılmıştır.

İslam-Osmanlı Hukukunda Evlilik ve 1724-25 yılındaki Durumun Tahlili

İslam aile hukukunun fıkıh kitaplarında yer alan ana başlıklarından birisi evliliktir. Nikah öncesinde nişanlanma erkeğin kadına evlenmeyi teklif ve kadının bu teklifi kabulüdür.⁹ Ancak nişanlanma bağlayıcı bir akit değildir. Akit olarak kabul edilmediği için taraflardan birinin her zaman nişandan vazgeçme hakkı hukuken bulunmaktadır.¹⁰ Namzedlik uygulamasının ise nişanlılık öncesi bir hal mi yoksa nişanlılıkla aynı hal mi olup olmadığı kesin olmamakla birlikte¹¹ genel anlamda

tırmaları Merkezi'nin dizi olarak yayımladığı şerhiye sicilleri ile muhtelif sicillerden de istifade edilmiştir. Orijinalinden istifade edilen siciller ilk geçtikleri yerde kısaltma yapılmadan, daha sonra geçtikleri yerlerde ise kısaltmalarla kullanılmıştır. İSAM tarafından yayımlanan siciller ise, tam künyeleri çok uzun olduğundan dipnotlarda, hazırlayan ve bilim kurulu isimlerine yer verilmeden, "İSAM., Kadı Sicilleri Dizisi" başlığı altında sadece, mahkeme, sicil ve varak numarası şeklinde gösterilmiş, kaynakçada, belgeler kısmına konularak tam künyeleri yazılmıştır. Belgeler kısmında verilmesinin sebebi ise bu dizideki her sicilin tıpkıbasımlarının da bulunması ve kırk defterlik bir nevi arşiv külliyatı oluşturmalarıdır.

9 Halil Cin, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme* (Ankara 1974), 48.

10 Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslamiyye ve İstılahat-ı Fıkhiyye Kamusu II* (İstanbul, 1967), 12-14

11 Bir çalışmada namzedlikten iki yıl sonra nişan töreni yapıldığının tespit edilmesi; Anadolu'da namzedliğin nişanlılık öncesi olduğuna dair fikir vermektedir (Esra Yakut, "XIX. Yüzyılda Orta Anadolu Bölgesi'nde Evliliğin Ortaya Çıkışı, Sona Ermesi ve Sonuçları," *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* XII/1-2 (2008): 240). Yalnız incelenilen dönemde, mahkemeye intikal eden bir davada aslen, Çankırı, Milan kazası, Dolap köyü ahalisinden olup, İstanbul, Tophane, Cihangir mahallesinde otu-

tarafının ilerde evleneceğine dair bir kararı ifade ettiği şüphesizdir.¹²

İslam hukukuna göre, evlenme manileri olmayan kimselerin icap ve kabulünün şahitler huzurunda yapılması, nikah için yeterlidir.¹³ Nikahın sahih olması için imam veya kadı huzurunda nikah kıydırmak zorunluluğu yoktur. Bununla birlikte Yıldırım Bayezid dönemindeki mahkeme harçları listesinde nikah harcı da yer almaktadır. Sonraki dönemlerde kanunnamelerde de nikah harçları belirtilmektedir. Nikah harcı nikah hüccetini veren kadı veya naib tarafından alınmaktaydı. Reayadan evlenenler gerdek resmi veya resm-i arusiyye adıyla ayrıca bir vergi ödemek zorundaydılar.¹⁴ Ancak evlenmek için kadıdan izinname alınmasının zorunlu olduğu şüphelidir.¹⁵ Kadı sicillerinde pek çok nikah akdinin bulunması ve bunun için harç ödenmesi, muhtemelen tarafların ilerde ortaya çıkabilecek nizalar için evlilik akdinin resmileştirilmesi maksadını taşımaktadır. Özellikle, mehrin belirtiliyor olması bu fikri güçlendirmektedir. Kadının evliliği tescili ilerde doğabilecek anlaşmazlıklar ve tereddütler sırasında delil olacağından bir

ran Ali Beşe ibn Mehmed'in ifadeleri namzedliği nikah öncesi nişanlılık gibi ifade etmektedir: "Bundan akdem Hadice'yi nefsin bana tezvic etmek üzere yirmibeş kuruş vererek namzed edip lakin beynimizde akd-i nikah vaki olmamış idi. El-haletü hazîhi Hadice'yi tezevvüc ve nikahdan farig oldum. Hadice'ye vermiş olduğum yirmibeş kuruşu Hadice'nin vekili yedinden ahz ve kabz eyledim" (İŞS.: İstanbul Şer'iyye Sicilleri, Ahi Çelebi Mahkemesi, Numara:nr.125, Varak:vr. 25a.2, 2 Ramazan 1137 / 15 Mayıs 1725). Ayrıca Ömer Nasuhi Bilmen, "Nikahın Mukaddimatı" faslında namzedlik, söz kesme gibi evlilik öncesi uygulamaların hepsini hukuki sonuçlar açısından bir uygulama gibi değerlendirmiştir (Bilmen, a.g.e., 12-14). Namzedlikten vazgeçme hususunda ayrıca bkz. İSAM. Kadı Sicilleri Dizisi, İstanbul Mahkemesi, Numara:nr. 18, Varak:vr. 29a.3, 13 S 1087 / 27 Nisan 1676.

12 Çalışılan makalede namzedlikle alakalı pek açıklayıcı bilgi olmamakla birlikte mesela, Konya'da namzedlik hususunda kıymetli bilgilere ulaşılmıştır (İzzet Sak, "Şer'iyye Sicilleri Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Aile Hayatı: Konya Örneği (1700-1725)," *Tarihin Peşinde-Uluslararası Tarih Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 7 (2012): 120-122.

13 Bilmen, a.g.e., 15.

14 Ekrem Buğra Ekinci, "Osmanlı Hukukunda İzinname İle Nikah," *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları* 2 (2006): 44.

15 Nikah için kadıdan izinname almanın zorunlu olup olmadığı tartışma konusu olmakla birlikte, tercih edildiği söylenebilir. Her ne kadar nikah akdi veya izinnameden alınacak harçlar evvelce çeşitli kanunlarla belirtilmiş olsa da, izinname almadan nikah kıyan imam ve ruhani reislere para cezası ilk kez 1881 yılında getirilmiştir. Ayrıca bkz., Ekinci, a.g.m., 41-60.

açından büyük önemi vardır. Hatta çok miktarda gayr-i müslimin kendi kiliselerinde evlendikleri halde tıpkı müslüman ahali gibi mehr tayin ederek Osmanlı mahkemesine de müracaatla evliliklerini tasdik ettirdikleri görülmektedir. Bu çalışmada teferruatına girilmemekle birlikte miras hukukunda da aynı durum geçerlidir.¹⁶ Yine evlilik akdiyle alaka hususlar “ma vaka’a bi’t-taleb ketb olundu” cümlesinden de anlaşılacağı gibi talep üzerine kadı defterine kayd olunmaktadır. Bununla birlikte, kadının, kocanın vefatı veya kendisinden boşanmasından sonra yeniden evlenmek için beklemesi gereken iddet¹⁷ süresinin bitimini çoğunlukla kadı huzurunda şahitlerle ispat ederek kayda geçirilmesini istemesi bir zarurettir. Aksi takdirde iddet süresini doldurmadan evlendiğine dair şüphe olsa ve kadın bunu ispat edemese kadı tarafından evliliğinin geçersiz olduğuna karar verilmektedir.¹⁸

Osmanlı hukukunun belgelere yansıyan uygulamalarında evlilik, reşit¹⁹ olmayanlar için veli veya vasisinin izniyle mümkündür.²⁰

16 Bir miras meselesinde Ermeni cemaatinden olan kadının babası, kızına vekaleten, ölen erkeğin kardeşi, kardeşine vekaleten mahkemeye müracaat etmiştir. İfadelerine göre erkeğin vefatından üç yıl önce Balat kilisesinde, papazlarının huzurunda bir çift zümrüt küpe üzerine evlenmişlerdir. Ancak vefat vuku bulduğunda, ölenin erkek kardeşi, kadının dörtte bir hissesini vermeyerek tüm mirasa el koymuştur. Davalının iddiasına göre ise kardeşi evli değildir. Kadın evli olduğunu şahitlerle ispat ettiğinde hakimın kararı, kadına hakkının verilmesi yönünde olmuştur (İSAM. Kadı Sicilleri Dizisi, İstanbul, nr. 12, vr. 135a.1, 27 Rebiü'l-evvel 1074 / 29 Ekim 1663).

17 İddet, boşanmadan sonra esasen kadının, yeniden evlenebilmek için beklemek zorunda olduğu süredir. Bununla birlikte yeniden evlenebilmek için erkeğin de belli durumlar için bu süreyi beklemesi gerekir. Mesela erkek boşandığı karısının iddeti bitmeden kardeşi, halası ve teyzesi ile evlenemez (Bilmen, a.g.e., 369).

18 Molla Gürani mahallesinden Fatma'nın iddet süresini bitirmeden İbrahim'le evlendiği tespit olunduğundan nikah akdi fesh olunmuştur (İŞS., Bab Mahkemesi, nr. 135, vr. 100a.8, 21 Şevval 1137 / 3 Temmuz 1725).

19 Reşid olmak insanın aklını kullanarak işlerini yürütebilmesi, hayatına yön verebilecek duruma gelmesidir. Dolayısıyla bülüğa ermekten daha öte bir anlam taşımaktadır. Nitekim ergenlik çağına gelmiş ve temyiz kabiliyetine sahip olan birisinin cezai ehliyeti olabilir. Ayrıca bkz. Mücahit Çolak, “İslam Hukukunda Ceza Ehliyeti Açısından Yaş Küçüklüğü,” *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35 (2011): 103-124.

20 Reşid olmadığı halde velisinin izni olmadan evlendirildiği iddia olunanların nikah davaları reddedilmektedir. Bir örnekte Arpa emini mahallesinden Ayişe bint Mehmed, kızının mürebisi Ali bin Mehmed'in kendinden vekalet aldığı iddiasıyla küçük kızı Rabia'yı Ebubekir'e ondört gün önce nikahladığını şikayet etmiştir. Annenin şikayetinde esas olan “kızının kendisinden başka velisi olmadığı halde” ibaresidir. Nitekim

Reşit olan bekar kadınlar ise kendileri evlenebilirler.²¹ Evlilik akdinin en önemli kavramı ise sicil kayıtlarında da görüleceği üzere mehrdir.²² Mehr, nikahın şartı olmayıp gereğidir; yani, nikahta söylenmemiş olsa dahi kadının emsaline göre mehrini talep etme hakkı her zaman mevcuttur. Mehr, kocanın kadına vermek üzere sözleştiği ve vermekle mükellef olduğu para, mal, eşya veya bir bedel olabilir; karşılıklı anlaşmaya göre belirlenip, verilen miktar ve meta değişebilir. Bir evlenme akdinde kadın, mehr-i muaccel olarak iki yastık, iki yemeni yorgan, bir döşek, bir kilim, bir tencere, bir el ibriği, bir tas ve bir sepet sandığı ve mehr-i müeccel olarak da bin akça ile evlenmiştir.²³ Mehr, belgelerde, İslam hukukuna uygun olarak mehr-i muaccel ve mehr-i müeccel ibareleriyle kullanılır. Mehr-i muaccel, hemen verilmesi gereken ve mehr-i müeccel, daha sonra verilecek olan yani, tecil edilmiş, ertelenmiş olan mehrdir. İncelenilen nikah akitlerinde de görüldüğü üzere evlilik sırasında bizzat tayin olunan mehr, koca için yasal bağlayıcılık taşımaktadır ve bir borçtur. Mesela Ahmed Beşe, karısı Ayişe ile 4 ay önce 8.000 akça mehr tesmiyesiyle evlendiği halde karısının kendini teslim etmediğini mahkemede iddia etmiştir. Kızın amcası ve vekili İsa ise 60 kuruş muaccel mehri vermediğinden Ayişe'nin kendini teslim etmediğini söylediğinde, davacı muaccel mehri verinceye kadar muarazadan men olunmuştur.²⁴ Hatta kadın büluğa ermeden önce yapılan evliliklerde boşanma olduğunda kadının mehr hakkının, muhalaa ile ayrılık olsa dahi verilmesi gerektiği görülmektedir.²⁵ Yine, tereke

Ebubekir'in Rabia ile evlendiğine dair iddiası, vekalet ispat edilemediğinden reddedilmiş ve nikah olmadığına karar verilmiştir (İSAM. Kadı Sicilleri Dizisi, Bab Mahkemesi, nr. 3, vr. 27a.1, 28 Cemaziye'l-evvel 1077 / 26 Kasım 1666).

21 El-Hac Hasan mahallesinde sakine Safiye isimli bakire, reşid olduğunu bildirip, es-Seyyid Mustafa Çelebi ile 130 guruş muaccel, 120 guruş müeccel mehr tesmiyesiyle evlendiğini mahkemede beyan etmiştir (İŞS. Bab Mahkemesi, nr. 135, vr. 57b.3, 17 Şevval 1137 / 29 Haziran 1725).

22 Kumkapı kurbunda Çadırcı Ahmed mahallesinde sakine Sergüb Nasraniye İbrahim bin Abdullah ile 1000 akça muaccel ve 2000 akça müeccel mehr tesmiyesiyle nikahlandıklarını söylemiştir (İŞS. Bab Mahkemesi, nr. 135, vr. 70b.2, 3 Zilkade 1137 / 14 Temmuz 1725).

23 İSAM. Kadı Sicilleri Dizisi, İstanbul Mahkemesi, nr. 12, vr. 194a.3, 29 Rebiü'l-ahir 1087 / 11 Temmuz 1676.

24 İŞS. Bab Mahkemesi, nr. 135, vr. 80b.6, 28 Receb 1137 / 12 Nisan 1725.

25 Davacı kadın, kocasının kendisiyle balığ olmadığı halde hul' olduğunu şimdi balığ

taksiminde, öncelikle mehr ödenmemiş ise terekeden mehr düşülür ve sonra taksimat yapılır.²⁶ Mehr, kadın için önemli bir korunma sistemi sağlamıştır. Nitekim boşanma davalarında kadının mehrinden vazgeçmesi, erkeğin ayrılığa rıza göstermesini sağlayan önemli bir etken olarak görünmektedir. Ayrıca, gayr-i müslimler de mecburiyet olmadığı halde, evliliklerini Osmanlı kadısına tasdik ettirmek üzere mahkemeye müracaat etmektedir. Gayr-i müslimlerin nikah akdinin kayıtlarında da mehr-i muaccel ve mehr-i müeccel olarak kadının evlenme şartları yazılmaktadır²⁷ ki nihayet evlilik bir akittir²⁸ ve gerektiğinde müslim ve gayr-i müslim, bütün insanlar anlaşmalarının kayıtlara geçirilmesini menfaatleri açısından faydalı bulmaktadır. Günümüzde de Türk hukuku açısından bağlayıcılığı olmamakla birlikte eşler arasında mehr üzerine anlaşma yapılmaktadır. Yalnız, mehr İslam hukukunda bizzat kadına ait bir güvencedir ve erkek tarafından verilir. Halbuki başlık parası ve bunun tersi olan drahoma²⁹ ailelerce alınmakta veya istismar edilebilmektedir.³⁰

İncelenilen döneme ait seksenaltı örnekten oluşan nikaha izin belgelerinde kadının durumu bıkı-i baliga (erişkin bekar kız), boşan-

olduğundan 2400 akçasını istediğini söyler. Kocasını boşandıklarında balığ olduğunu söylese de ispat edemediğinden mehri vermesi tenbih olunur (İŞS. Bab Mahkemesi, nr. 135, vr. 82a.4, 9 Şaban 1137 / 23 Nisan 1725).

26 Selma Kuşu, “Şer’iye Sicillerine Göre H. 1065–1079/ M. 1655–1669 Tarihleri Arasında Edirne’de Sosyo-Ekonomik Hayat” (Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, 2009), 69.

27 İSAM. Kadı Sicilleri Dizisi, İstanbul Mahkemesi, nr. 12, vr. 69a.3, 29 Receb 1073 / 9 Mart 1663; a.g.d., vr. 21a.1, 1 Cemaziye’l-evvel 1077 / 30 Ekim 1666; İSAM. Kadı Sicilleri Dizisi, Bab Mahkemesi, nr. 46, vr. Arka kapak içi-3, 23 Ramazan 1097 / 13 Ağustos 1686.

28 Evlenmenin akit olduğuna dair izah için bkz. İbrahim Paçacı, “Sosyal Hayattaki Değişim Sürecinde İslam Aile Hukuku (Evlenme ve Boşanma Örneği),” *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 11 (2008): 63-64.

29 Drahoma, kız tarafının erkek tarafına verdiği paradır veya mülktür. Geleneğin kökleri M.Ö. 800’lerde Kadim Yunanlılara kadar gitmektedir. Bugün Hindistan’da çok yaygındır (Siwan Anderson, “The Economics of Dowry and Brideprice,” *Journal of Economic Perspectives* XXI/4 (2007): 153, 154).

30 Geleneğin ekonomik ve sosyal gerekçeleri bu çalışmada izah edilmekle birlikte bu neviden salt iyi niyete dayalı uygulamaların suistimale açık olduğu aşikardır (Mahmut Tezcan, “İlkel Toplumlarda Başlık Parası Geleneği,” *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi* IX/1 (1976): 415-426).

miş kadın, kocası vefat eden kadın, azatlı cariye, bülüğa yakın kız (mürahika) olarak tabir olunmaktadır.³¹ Henüz talipleri belli olmadığı veya belirtilmediği halde iddet bitimini veya kocanın vefatıyla boşanmış olduğunu ispat eden kayıtlar kadının evlenmek için hazırlıklı olduğuna işaret etmektedir ki bunlardan bazılarında açıkça “dilediğiyle evlenmesine izin verildi” ibaresi yazılmıştır.

Nikaha izin kayıtlarının formları birbirine benzemektedir. Bıkr-i baliga için kullanılan form şu şekildedir: “Defterdar Ahmed Çelebi mahallesinde sakine Saliha bint Mehmed nam bıkr-i baliganın mani-i şer’isi olmadığını mahalle-i mezbure imamı Abdullah Efendi bin Mehmed ve Hüseyin bin Abdullah haberleriyle, talibi olan El-Hac Mehmed bin Abdullah’a akde izin, fi 8 Zilkade sene 1137.”³² Daha önce evli olup boşanmış veya eşi vefat etmiş kadınlar için kullanılan ibare şöyledir: “(Mahalle ismi) mahallesinde sakine (kadının ismi) hatunu zevci, (süre) önce tatlik edip /vefat edip, ve hala mani-i şer’isi olmadığını mahalle imamı / müezzini ile (iki kişi daha) haber vermeleriyle, talibi olan filanca şahsa veya (isim yazılmadan) kimseye / dilediği kimseye akde izin verildiği.”

İncelenilen evliliğe izin kayıtlarında, onbeş kadın bekar olup bunlardan onikisi bıkr-i baliga, birisi bülüğa yakın kız (mürahika), birisi ise mühtediye olarak yazılmıştır. Onbeş nikaha izin kaydının sadece üçünde “velisinin izniyle” ibaresi kullanılmıştır. Bekar olanların “talibi olan kimseye” ibaresi yazılan birisi hariç, diğerlerinin taliplerinin isimleri belirtilmiştir.³³ Kadınlardan altısı, azat edilmiş cariyedir ve taliplerinin isimleri bellidir. Kayıtlarda, kendi cariyelerini azat ederek evlenmek isteyen iki erkek görünmektedir. Bunun dışında kalan bü-

31 Bülüğ, çocukluk çağının bitimidir. Bülüğ çağına gelen erkeğe baliğ, kadına baliga denir. Bülüğ çağının başlangıcı kızlarda 9, erkeklerde 12 yaşın doldurulmasıdır. Bülüğün sonu kız ve erkek için 15 yaştır. Bülüğün belirtileri olan hayız ve ihtilam görülme- se bile bülüğün sonu olarak kızlarda 17, erkeklerde 18 yaş kabul edilmiştir. Sebebi ise bu yaştaki insanın artık reşid olmasıdır. Bülüğ çağının başlangıcına gelmiş ancak baliğ olmamış kıza mürahika erkeğe mürahik denir. Bıkr kelimesiyle kastedilen ise kocaya varmamış kızdır (Bilmen, a.g.e., 5-12).

32 İŞS. Bab Mahkemesi, nr. 135, vr. 101a.9, 8 Za 1137 / 19 Temmuz 1725.

33 İŞS. Bab Mahkemesi, nr. 135, vr. 98a.3, 98a.5, 98a.7, 98a.14, 98a.15, 99b.6, 99b.7, 99b.10, 100a.9, 100a.11, 100b.3, 100b.8, 100b.11, 101a.9, 101a.3, 18 Receb-5 Zilhicce 1137 / 2 Nisan-15 Ağustos 1725.

tün kadınlar daha önce evlilik yapmıştır. Bu kadınlardan ikisi muhalaa, kırksekizi talak yoluyla boşanmıştır. Onbeş kadının ise kocası vefat etmiştir. Kırksekiz kadının üçü, boşandıkları eski kocalarıyla evlenmeye karar vermişlerdir ki bunların birisi iki ay, birisi on gün önce boşanmışlardır ve birisinin boşanma tarihi belli değildir. Kırksekiz kadından kırkının nikahlanacakları kişilerin isimleri belli olup, diğerleri için söyledikleri kimseye ibaresi yazılmıştır. Oniki kadın üç ay veya daha kısa süre, onüç kadın üç ila altı ay, üç kadın yedi ila onbir ay, onbir kadın bir ila iki sene ve beş kadın üç ila altı sene önce boşanmışlardır. Bazı kadınların boşandıkları tarih ise tespit edilememiştir. Kocasını vefat eden kadınların boşanmış sayıldıkları süre 1-6 ay arası altı kadın, 7-12 ay arası dört kadın, iki ve daha fazla sene bekleyenler beş kadındır. Bu verilerden talak ile boşanan kadınların çok uzun süre beklemeden tekrar evlenmeye karar verdikleri anlaşılmaktadır. Dönemin ailesinde poligaminin hâkim olup olmadığı ise evlilik ve boşanma kayıtlarından çıkarılamamıştır. Ancak 1724 yılında aynı bölgede 109 aile üzerine yapılan bir çalışmada, eş sayısı belli olan 64 erkekten, beş erkeğin birden fazla eşe sahip olduğu tespit edilmiştir.³⁴ Başka bazı örnekler de kadınların çok eşliliğe sıcak bakmadıklarını göstermektedir.³⁵

34 Nejdet Ertuğ, “18. Asır İstanbul Şer’iyye Sicillerinde, Miras ve Satış Hüccetlerindeki Sosyal Nitelikli Verilerin Değerlendirilmesi,” *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 11 (2004): 16.

35 1667 yılında geçen bir davada, kadın nikahlandıktan sonra kocasının başka bir karısı ve odalığı olduğuna dair bir duyumla, kocası ile birlikte olmaz ve boşanmak ister ve kocasının kendisine “benden niçin kaçınırsınız, zevcem Ümmühani’den gayrı avratım ya odalığım var ise Ümmühani’nin iradeti altında olsun, her nice isterse öyle etsin” diye haber gönderdiğini söyler. Koca ise bu sözün doğru olduğunu ancak karısından başka birisiyle evli olmayıp, odalığı da bulunmadığını belirtir. Bunun üzerine Ümmühani’den kocasının başka karısı olduğuna dair delil istenir o dahi ispat edemediğinden dava düşer. Anlaşıldığı kadarıyla kadın bu durumu ispat edebilse idi başka bir kadın varken kendisine haber verilmeden nikahlandığı için nikah akdi fesh olunabilirdi (İSAM. Kadı Sicilleri Dizisi, İstanbul Mahkemesi, nr. 12, vr. 65a.5, 21 Receb 1077 / 17 Ocak 1667); 1515 yılında Üsküdar mahkemesinde görülen bir dava ise kadının, kocasının ikinci bir kadınla evlenmesine karşı aldığı önleme ilginç bir örnek teşkil etmektedir: “Hüseyin b. Mustafa meclis-i şer’de ikrar ile dedi kim eğer hatunum Gülbahar’dan izinlisuz evlenirsem alacağım benden aldığım vakitte üç talak boş olsun deyu şart eyledi öyle olsa marretü’z-zikr Gülbahar’ın talebiyle deftere sebt olundu tahriren fi evasit-ı Rebiü’l-evvel sene 921.” (İSAM. Kadı Sicilleri Dizisi, Üsküdar Mahkemesi, nr. 1, vr. 41a.3, Evasit-ı Rebiü’l-evvel 921 / 24 Nisan-4 Mayıs 1515).

Evlilik akitlerinde mahalle imamı ve başka iki kişinin daha kadın hakkında bilgi vermeleriyle akde izin verilmektedir. Nikah için akde mahalle-i mezbure imamına izin verildiği kayd-şod" ibaresi³⁶ özellikle mahalle imamlarının nikah kıyabilmesi için 1724-25 yılında kadılıktan, akit izin belgesine sahip olmaları gerektiğini göstermekle birlikte nikah için mutlak bir zorunluluk olduğuna işaret etmemektedir³⁷

Evlilik sırasında hukuki metinlere yansıyan aile içi ilişkiler, mal ayrılığı³⁸ prensibinden dolayı alım-satım akitlerinden oluşup; bu verileri sicillerin bey' (satış) ve ibra hüccetleri arasında bulmak mümkündür. Bunların bir kısmında, kadın veya erkek satışı yapıp, parayı almaksızın, karşısındakinin zimmetini ibra etmektedir. Muhtemelen bu durum, aileye ait mal ve mülkün kime ait olduğunu hukuki hale getirme çabasıdır.

Alım-satım sözleşmeleri dışında, erkek ve kadın bir şekilde yaptıkları harcamalardan da birbirlerinin zimmetini ibra etmektedir. Mesela, Dülbentci Hüsam mahallesinde, Emetullah Hatun vakfından icareteyn ile karısı Meryem'in tasarrufunda olan vakıf menzilin, 1127 Receb'inde (Temmuz 1725) tamamen yandığını ve karısının isteğiyle, kendine ait parayla, yeniden bina ettirdiğini söyleyen Mehmed Çelebi, yaptığı masrafın karşılığını aldığını söyleyerek, karısının zimmetini ibra etmiştir.³⁹ Yine, aynı gün ardı sıra, 6 minder, 8 bedeli yasdık, 4 kadife yasdık, 8 yemeni yorgan, 4 Yanbolu kebesi, 4 tencere, 10 sahan, 4 yemeni makad, 2 sini, 2 kahve ibriği, 1 kahve tepsisi, 1 kazgan, 2 güğüm, 1 leğen ibrikten oluşan eşyayı 14000 akçaya karısına satıp, bedelini yine almamıştır.⁴⁰

Karı koca arası hukuki ilişkilerde daha çok kadının kocasına, kendi şahsına ait evdeki tüm eşyalar, sair mülkü ve benzeri şeyleri satıp bedelini almadığı ve yine, mehr-i müeccel bedelini tamamen veya

36 İŞS. Bab Mahkemesi, nr. 135, vr. 99a.7, 1 Ramazan 1137 / 14 Mayıs 1725.

37 Esasen kadından nikah için izin alınması zorunluluğu fakihlerin üzerinde ihtilaf ettiği bir konudur. Teferruat için bkz. Ekinci, a.g.m., 41-60.

38 Mehmet Akif Aydın, *İslam-Osmanlı Aile Hukuku* (İstanbul, 1985), 107, 108.

39 İŞS. Bab Mahkemesi, nr. 135, vr. 68b.1, 24 Şevval 1137 / 6 Temmuz 1725.

40 a.g.d., vr. 68a.2. 24 Şevval 1137 / 6 Temmuz 1725.

kısmen alarak kocasının zimmetini ibra ettiği görülmektedir.⁴¹ Mesele, Demirkapı kurbunda Daye Hatun Mahallesi'nde sakine Fatıma bint Abdullah bin Abdullah, kocası Sufi Molla Mehmed bin Süleyman'a, yarı hissesi kocasına yarı hissesi kendisine ait olan menzilin kendi yarı hissesi ile evdeki eşyaları sattığını ve mehr-i müeccel hakkını aldığını ifade ediyor. Ancak daha sonra bilinen ve bilinmeyen, hukuki bağlayıcılığı olan, bütün borç ve saireden kocasının zimmetini ibra ediyor. Böylece kadın, kendisine ait hemen her şeyden kocası lehine vazgeçmiş görünmektedir.⁴² Bu tip meselelerde, çoğu zaman bedelin teslim alındığı ibaresi bulunsa da fiilen alındığı şüphelidir.

Başka bir evlilik ilişkisi şöyle hikaye edilebilir: Amine'nin, kocası el-Hac Ahmed vefat eder. Kısa süre sonra, akıl hastası ve küçük yaştaki oğlu Mustafa da vefat etmiştir. Amine, oğlunun vefatından sonra Hüseyn Çelebi ile evlenir. Bu zat şimdi, Tahtulkal'a kurbunda Papasoğlu hanının hancısıdır ama hayattayken el-Hac Ahmed'in hizmetinde, yanında çalışmaktadır. Belgenin yazıldığı gün Amine ve Hüseyn mahkemeye gelmiştir. Amine mahkemede, vefat eden eski kocası ve oğlu Mustafa'nın, Hüseyn'de bulunan terekeleri ile kendi alacağı olan 350 kuruşa dair Hüseyn'in zimmetini ibra yani, alacaklarına dair hiç bir hakkı kalmadığını ifade eder. Hüseyn de Amine'nin evine sarf ettiği bazı meblağa dair onun zimmetini ibra eder. Sonra, aralarında evlilik birliğinden başka hiçbir alacak-verecek ve sair dava kalmamak üzere birbirlerinin zimmetlerini ibra ederler.⁴³ Bu davada, eski koca el-Hac Ahmed öldüğünde, akıl hastası olan oğlu Mustafa henüz hayattadır ve küçüktür. Amine'nin oğlunun küçük yaşta öldüğünü söylemesi, baba ve oğulun birbiri ardına veya kısa aralıklarla öldüğünü göstermektedir. Bu bilgilere göre, dul kalan Amine yaşlı bir kadın değildi. El-Hac Ahmed yaşarken, Hüseyn onun emrinde çalıştığına göre Papasoğlu hanını da el-Hac Ahmed işletmekteydi. Ölümünden sonra, hanın işletmesini Hüseyn devam ettirmiş olmalıdır. O döneme ait, ilginç evlilik

41 İŞS. Ahi Çelebi Mahkemesi, nr. 124, vr. 58b.1, 5 Rebiü'l-ahir 1137 / 22 Aralık 1724, 98b1, 9 Cemaziye'l-ahir 1137 / 23 Şubat 1725, İŞS. Ahi Çelebi Mahkemesi, nr. 125, vr. 4b.1, 24 Receb 1137 / 8 Nisan 1725, 28b.2, 6 Ramazan 1137 / 19 Mayıs 1725, 51a.2, 20 Şevval 1137 / 2 Temmuz 1725, 53a.2, 1 Zilkade 1137 / 12 Temmuz 1725.

42 İŞS. Ahi Çelebi Mahkemesi, nr. 124, vr 44b.2, 20 Rebiü'l-evvel 1137 / 7 Aralık 1724.

43 a.g.d., vr. 51a.1, 28 Rebiü'l-evvel 1137 / 15 Aralık 1724.

örneklerinden biri olmakla birlikte mevcut belgeler bu ailenin yapısı hakkında daha öte bir tahmin yapmaya imkan vermiyor.

Bir davada da kadının kirasını vererek, tasarrufunda olan ev ve altındaki dükkanda kocasını kira almadan oturtması ilginçtir. Üstelik kocasının ev ve dükkanda bedava oturmasına rızası olduğunu ve bir hak talep etmeyeceğini tescil ettirmek için mahkemeye gelmiştir.⁴⁴ İslam hukukunda erkek, karısının barınma ve nafakasını temin etmek zorundadır. Dolayısıyla koca, ileride bir sorun çıkacağını düşünerek, ibrayı tescil ettirmek istemiş olabilir. Aile içi ilişkilerde rastlanan diğer bir husus, çocukların ebeveynlerine sattıkları şeylerin (cariye gibi) ve yaptıkları çeşitli masrafların fiilen ücretlerini almamalarıdır.⁴⁵ Böylece devrettikleri mülkiyet hakları, ebeveynleri üzerine tescil edilmiş oluyor.

Eşler arasındaki davalar, aile birlikteliğinin devam ettiğini göstermekle birlikte aile içindeki ciddi ihtilaflara da işaret etmektedir. Mesela, Çelebioğlu Mahallesi'nde oturan Fatıma, Şeyh Vefa Mahallesi'ndeki menzil kirası, gulam ve cariyelerinin satışından kalan alacak ve yine karzdan alacağı için kocası Mehmed'den mahkemede davacı olmuştur. Fakat kocasının inkarı ve kendisinin şahit getirememesi sebebiyle davayı kaybetmiştir.⁴⁶ Yine, kadın evde yokken, kocası evdeki bazı eşyaları satarak, aldığı parayı (60 kuruş) kendi ihtiyacı için harcamıştır. Mahkemelik olduklarında kocanın bu parayı ödemesi hükmü verilmiştir.⁴⁷ Başka bir davada ise koca, karısının “zevciyyetten imtina” ettiğini yani, birlikte olmadığını kadıya şikayet etmiştir.⁴⁸ Görüldüğü üzere, evlilik birlikteliği sürmekle birlikte eşler arasında ciddi ihtilaflar bulunmaktadır ki bugünün problemlili aile yapısından pek de farklı değildir. Aynı şekilde, eşlerin evlilik sebebiyle hısımları olan kayınvalide ve kayınbabalarıyla ihtilaflarına da daha ziyade borç-alacak davalarında rastlanılmaktadır.⁴⁹ Çocuklar ve ebeveynler arasında da

44 a.g.d., vr. 68b.3, 22 Rebiü'l-ahir 1137 / 8 Ocak 1725.

45 İŞS. Ahi Çelebi Mahkemesi, nr. 125, vr. 38a.1, 9 Şevval 1137 / 21 Haziran 1725, 38a.2, 9 Şevval 1137 / 21 Haziran 1725.

46 a.g.d., vr. 22b.1, 26 Şaban 1137 / 10 Mayıs 1725.

47 a.g.d., vr. 79a.2, 13 Zilhicce 1137 / 23 Ağustos 1725.

48 İŞS. Bab Mahkemesi, nr. 135, vr. 80b.6, 28 Receb 1137 / 12 Nisan 1725.

49 İŞS. Ahi Çelebi Mahkemesi, nr. 125, vr. 43a.1, 13 Şevval 1137 / 25 Haziran 1725.

mahkemeye yansıyan ihtilaflar bulunmaktadır. Birisinde, çocuk, babasının kendisine hibe ettiği evi başkasına sattığını dava etmiş ama bu davasından daha sonra vazgeçerek, babasının zimmetini ibra etmiştir.⁵⁰

Yalnız, aile içi şiddete, incelenen yüzlerce kayda kıyasen, nadiren rastlanmıştır. Bunlardan birisinde, kayınvalidesinin, karısını kışkırtarak kendi evine götürdüğünü şikayet eden Şekerci İsmail'e, kayınvalidesi, kızını şiddetle dövdüğü için götürmek zorunda kaldığı cevabını vermiştir. Mahkeme tarafından İsmail'in durumu mahallesinde araştırılmış ve belgenin orijinal diliyle "kendi halinde, mazlum, iyi halli" olduğu bildirilmiştir. Karı ve koca gelecek sene Şevvaline kadar Hafız Paşa Mahallesi'nde kiralanın menzilde sonrasında da Lütfi Paşa Mahallesi'nde Alacaçeşme yakınındaki kocanın mülkü olan evde birbirleriyle iyi bir şekilde yaşayacakları üzerine mahkemede uzlaşmıştır.⁵¹ 1724 yılından çok daha gerilerde, 1563 yılında da bir başka aile içi şiddet olayına rastlanmıştır. Kadınların kendilerine şiddet uygulandığında korkudan mahkemeye müracaat edemedikleri düşüncesini de bir ölçüde izale etmektedir. Bu örnekte, mahkemede kocasından davacı olan kadın, demir maşa ile kocasının haksız yere kendisine vurduğunu söylemiş, kocası da kendisine "bre kafır, bre imansız" dediği için vurduğunu belirtmiştir. Zaten, ardından gelen başka bir davayla, birbirlerinden muhalaa yoluyla boşanmışlardır.⁵² Bir başka hadise ise baba ile oğul arasında geçmektedir. Mahalle sakinlerinin rahatsız olduğu oğluna nasihat eden baba, oğlu tarafından dövülmüştür. Bunun üzerine, oğulun evine mahalle imamıyla bir çok kez gidilmiş ama saklandığından bir türlü mahkemeye getirilememiştir.⁵³

Aile içi problem sayılmasa da ilginç olan son örnek, bir gencin talip olduğu kızın verilmemesi üzerine hadise çıkarmasıyla ilgilidir. Davacı aile, ilam gününün gecesi, akşam vakti, davalının içkili olarak kapılarına gelip, küfürler ettiğini ve "kızımız Hatice'yi isterim, yüz kuruşumu yediniz" diye ifk ve iftira ettiğini kadıya şikayet etmiştir. Da-

50 a.g.d., vr. 29a.1, 6 Ramazan 1137 / 19 Mayıs 1725.

51 İŞS. Bab Mahkemesi, nr. 135, vr., 85b.5, 13 Ramazan 1137.

52 İSAM. Kadı Sicilleri Dizisi, Üsküdar Mahkemesi, nr. 26, vr. 26b.5, 27a.1, Evasıt-ı Rebiü'l-evvel 971 / 28 Ekim- 7 Kasım 1563.

53 İŞS. Bab Mahkemesi, nr. 135, vr. 86b.8, 27 Ramazan 1137 / 9 Haziran 1725.

valı bunu inkar etmiş fakat davacı aile, şahitlerle olayın doğruluğunu ispat etmiştir. Davalıya tazir-i şedid⁵⁴ lazım olduktan başka, mahalle imamı el-Hac Mehmed Efendi ve mahalle ahalisinden bazıları, davalının daima içki içip, müslümanlara küfür ettiğini, çeşitli fuhşiyatı irtikab ettiğini söyleyerek mahalleden de uzaklaştırılmasını istemiştir.⁵⁵

İslam-Osmanlı Hukukunda Boşanma ve 1724-25 Yılındaki Boşanmaların Tahlili

İslam aile hukukunda, boşanma, üç kısma ayrılmaktadır. Sicillerde de örnekleri görüldüğü üzere bunlar, muhalaa, talak ve mahkemeye müracaatla boşanmak isteyen kadının şikayetinin geçerli görülmesi ve ispatı durumunda bizzat hâkimin eşlerin ayrılmasına karar vermesidir. Talak türü boşanmada koca, gerekçesiz bir şekilde kadını boşayabilir. İslam hukukunda talak, ric'i ve bain talak olarak kısımlanmıştır. Şartlı talak hükmü bain talak gibidir. Üç bain talak ise talak-ı selase olarak ifade olunabilir. Sünnete uygun görülmeyen ama yine de tek seferde üç bain talak ile boşanmak ise hukuken mümkündür. İncelenilen dönemde talak ile boşanmalar talak-ı selase veya talak-ı bairdir. Talak-ı ric'i erkeğin kadına açıkça, seni boşadım demesidir ki iddet bitene kadar dönmediği takdirde bu talak, bain talak olur. Bu sebeple ric'i, dönülebilir boşamadır. Yeniden nikah akdi gerekmez. Kadına, sana tekrar döndüm, demesi kafidir.⁵⁶ Talak-ı bain ise erkeğin kinaye⁵⁷ ile ve bile-

54 İslam hukukunda cezalar had ve tazir olarak ayrılmaktadır. Had, Allah hakkı yani, kamu hakkı içinde değerlendirilen, nasların miktar ve sınırlarını açıkladığı cezalardır. Hırsızlık, eşkiyalık, zina, kazf, irtidat gibi suçlar haddi gerektirir. Kısas kul hakkına giren, tazir ise nasların miktarını tayin etmediği cezalardır. Had ve kısas cezalarında hakim takdir hakkı yoktur. Taziri gerektiren suçlarda ise kırbaç, hapis, sözlü uyarı, kınama gibi cezalar verilebilir. Namaz kılmamak, şarap içmek, içki meclisinde bulunmak, bir kimsenin namus ve şerefine veya vücuduna el ve dil ile tecavüzde bulunmak gibi suçlar tazir cezasını gerektirir (Hayreddin Karaman, *Mukayeseli Osmanlı Hukuku I*, (İstanbul, 2009), 179, 197-202).

55 İŞS. Ahi Çelebi Mahkemesi, nr. 124, vr. 128a.1, 9 Cemaziye'l-evvel 1137 / 24 Ocak 1725.

56 1519 yılındaki bir örnekte koca karısına gazapla avretim boş ol dediğini ama üç talak boşamadığını söylemiş ve durum Bulgurlu cemaatinden sorulunca üç talak verdiğini bilmeyiz diye şahadet ettiklerinden, kocaya üç talak vermediğine dair yemin ettirilip nikahı yenilenmiştir (İSAM. Kadı Sicilleri Dizisi, Üsküdar Mahkemesi, nr. 2, vr. 40b.3, Evahir-i Zilkade 925 / 13-23 Kasım 1519).

57 Talakta kinayelerle alakalı teferruat için bkz. Molla Hüsrev, *Gurer ve Dürer Tercü-*

rek kadını boşadığını mesela “babanın evine git” gibi bir sözle belirtmesidir ki bu durum, bir çeşit bugünün boşanmalarına benzemektedir. Erkek, bاین talakla boşandığı karısının rızası olmadan, mehr takdir etmeden, iddeti bitmeden artık onunla tekrar evlenemez. Burada kadının boşanmasından sonra beklemek zorunda olan süre anlamındaki iddet, yaklaşık üç aydır. Ölüm iddeti ise dört ay on gündür. Belirlenen süreyi beklemek İslam hukukunda nesebin sıhhati için zorunlu tutulmuştur. Üç kez oluncaya kadar bاین talak, yeni bir akitle erkeğe karısıyla tekrar evlenme imkanı vermekle birlikte, metinlerde de geçtiği üzere talak-ı selase ile yani, üç kez yapılan boşanmalarda bir daha o kadın ile evlenemez. Bununla birlikte, bu gibi durumlar için hulle denilen bir uygulamaya gidilmiştir ki kadının başka bir erkekle evlenip, tekrar boşanması durumunda eski kocası ona tekrar dönebilir.⁵⁸ Sicillerde en çok rastlanılan muhalaada ise anlaşmalı bir boşanma söz konusudur. Bu boşanmalarda genel olarak, dava, kadının ağzından aktarılmakta ve erkek rıza göstermektedir. İki tür boşanma haricinde tefrik veya kazai boşanmanın dört sebebi bulunmaktadır. Birinci sebep hastalık ve kusur-ki mesela mezhepler arasında ihtilaf olsa da cinsi hastalıklar, cüzam, akıl hastalıkları gibi-; ikinci sebep nafakanın temin edilmeyişi, üçüncü sebep gaiplik ve dördüncü sebep geçimsizliğin ispatıdır.⁵⁹ Mesela innet denilen erkeğin cinsel iktidarsızlığında hâkim erkeğe belli bir süre verip bu süre sonunda da birleşme gerçekleşmez ve kadın ayrılmayı isterse boşanma gerçekleşir. Böyle bir hadisede, hâkimin tefrik yetkisini kullanmasına gerek kalmadan erkek karısını boşamıştır. Kadın kaydın yapıldığı sırada baba evinde oturmaktadır. Şikayet olmayıp, kendi aralarında anlaşma olduğu erkeğin, kadının babası evine giderek durumu kadılığın gönderdiği katib ve diğer şahitler önünde ikrarından anlaşılmaktadır: “Aişe’yi onbeş bin akça mehr-i müeccel ile bana tezvîc eyleyip ben dahi tezevvüc eyledikten sonra mezkûre Aişe ile halvet-i sahiha olup ve nefsinî bana teslim edip lakin ben innin olmağla vusule

mesi II, çev. Arif Erkan, (İstanbul, 1980), 182-189.

58 Hulle, İslam hukukçuları arasından oldukça tartışmalı olmakla birlikte sahih olduğu yönünde fikirler de mevcuttur. Nihayet karısını talak-ı selase ile boşayıp tekrar evlenmek isteyen bir erkeğin yeni kocanın nikahtan vazgeçmemesi durumunda yapabileceği bir şey yoktur (Bilmen, a.g.e., II, 109).

59 Mehmet Akif Aydın, “Osmanlı Hukukunda Kazai Boşanma, Tefrik,” *Osmanlı Araştırmaları V* (1986): 1-3.

kudretim olmamağın mukaddema bin otuzdokuz senesi Rebiü'l-evveli guresinden te'cil-i şer'i olunduğumda yine vusul müyesser olmamağın hala zevcem müvekkile-i mezbure Aişe'yi talak-ı bayin ile tatlik ve mehr-i müecceli olan meblağ-ı mezbur onbeş bin akçanın onbin akçasını vekil-i merkum Yusuf Bey'e def ve teslim edip, ol dahi kabz ve tessellüm ve maadası olan beşbin akça ile nafaka-i iddetinden zimmetimi ibra eyledi dedikde.”⁶⁰ Ayrıca evlilik şartlarından kadının iddet süresini beklemeden evlenmesi de kadı tarafından boşanmaya doğrudan karar verilmesi sebebidir. Bu tip bir boşanmada kadın, eski kocası, kendisini talak-ı bain ile boşadıktan otuz gün sonra başka birisiyle evlendiğini ve nikah sahih olmadığı halde, yeni kocasının kendisiyle muamele-i zevciyyet murat ettiğini iddia ve kocası da bunu tasdik ettiğinden nikah akdi fesh olunmuştur.⁶¹ Evlilikte denkliğin olmaması da bir kusur sayılmakta ve kadı, tefrik yetkisini kullanmaktadır. Bir örnekte, “Kıbtı olduğu malumum olmamağla iki bin akça mehr-i müeccel üzerine nefsimi tezvic ve inkah ettiğimden sonra mezbur İbrahim'in bade'd-duhul Kıbtı olduğu malumum olup benim küfvüm olmadığına binaen.” ibareleriyle kadın boşanmayı talep etmiş ve fesh-i akde karar verilmiştir.⁶² Ayrıca, nadiren rastlanmakla birlikte, küçük yaşta evlendirilen bir kız eğer, zıfak olmadan buluşa ermişse, mahkemeye müracaatla hakim tarafından tefrik edilebilmektedir.⁶³

1724-25 Yılındaki Verilerde Boşanma Çeşitleri ve Boşanmanın Gerçekleşme Şartları

İslam hukukunun, yukarıda kısaca bahsedilen boşanma hususundaki prensiplerinin 1724-25 yılında, Osmanlı aile hukukunda uygulandığı ve boşanma türlerinin muhalaa ve talak türünden oluştuğu görülmektedir. Evlilik ve mirasla alakalı hususlarda rastlandığı gibi, İstanbul'da

60 İSAM. Kadı Sicilleri Dizisi, Rumeli Mahkemesi, nr. 56, vr. 46a.2, 20 Rebiü'l-ahir 1043 /24 Ekim 1633; ayrıca bkz. Halil Cin, *Eski Hukukumuzda Boşanma*, Konya, 1988, s. 89-91; Ali Yüksek, “İslam Aile Hukukunda Boşama Yetkisi ve Kadının Boşanması,” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* VII/32 (2014): 350.

61 İSAM. Kadı Sicilleri Dizisi, Bab Mahkemesi, nr. 3, vr. 53b.1, 8 Receb 1077 / 4 Ocak 1667.

62 İSAM. Kadı Sicilleri Dizisi, İstanbul Mahkemesi, nr. 18, vr. 126a.1, 30 Rebiü'l-evvel 1087 / 12 Haziran 1676.

63 İSAM. Kadı Sicilleri Dizisi, Galata Mahkemesi, nr. 90, vr. 4a.3, 24 Receb 1073 / 4 Mart 1663.

bulunan gayr-i müsümler, boşanma davaları için de Osmanlı mahkemelerine müracaat etmektedir.⁶⁴

İncelenilen dönemde 172 adet boşanma davası kayıtlara geçmiştir. 118 adet boşanma, karşılıklı anlaşma ile yapılan boşanmayı ifade eden muhalaa usulüyle yapılmıştır. Kocanın boşaması şeklinde gerçekleşen talak sayısı 54 adettir. Bunlardan 7 adedi talak-ı selase, 4 adedi şart koşarak talak, geri kalanlar ise talak-ı bain terimleri ile ifade edilmiştir.

Kayıtlarda görülen şartlı talakta, şart koşulmakta ve şartın gerçekleşmesi durumunda kadın, erkekle yüz yüze olmadan da boşanmış sayılmaktadır. Erkeklerin boşanmak için koştukları şartlardan birisi, ikamet ettiği mahalden başka bir yere giderken, belli bir süre içerisinde dönmezse karısının kendisinden boşanmış olacağını ifade etmesidir. Bu süre üç ay⁶⁵, altı ay,⁶⁶ bir yıl,⁶⁷ dört yıl⁶⁸ olabilmektedir.⁶⁹ Bazen de koca, kesin bir tarih vermektedir: Koca, 23 Rebiü'l-evvel 1136 / 21 Aralık 1723 senesinde şahitler önünde, “Kütahya’ya gidiyorum eğer bu senenin 3 Şevval’inde (25 Haziran 1724) dönüp seninle mülakat etmezsem boş ol” demiştir.⁷⁰ Şartlı talakla boşamaların bir kısmında erkeğin, karısının kendisini boşuna beklemeyip hayatına devam etmesini dilediği kanaatini oluşturan örnekler de mevcuttur. Bunlardan birinde Eflak Seferi’ne çıkan Sincar sancak beyi, karısı Ayişe’nin kırk günlük nafakasını temin ettiğini, eğer seferden 60 güne kadar dönmezse ve nafakası için adam göndermezse kendisinden talak-ı selase ile boş olmasını şart koşmuştur.⁷¹

64 İSAM. Kadı Sicilleri Dizisi, İstanbul Mahkemesi, nr. 12, vr. 6b.6, 25 Ramazan 1073 / 3 Mayıs 1663.

65 İŞS. Bab Mahkemesi, nr. 135, vr. 12b.2, 18 Receb 1137 / 2 Nisan 1725.

66 a.g.d., vr. 32a.2, 64b.1, 3 Şaban 1137 / 17 Nisan 1725.

67 a.g.d., vr. 15a.1, 29b.1, 20 Receb 1137 / 4 Nisan 1725.

68 İŞS. Ahi Çelebi Mahkemesi, nr. 124, vr. 71a.1, 28 Rebiü'l-ahir 1137 / 14 Ocak 1725.

69 İSAM. Kadı Sicilleri Dizisi, Rumeli Mahkemesi, nr. 21, vr. 75b.4, Evasıt-ı Rebiü'l-evvel 1003 / 23 Kasım-3 Aralık 1594.

70 İŞS. Ahi Çelebi Mahkemesi, nr. 125, vr. 1b.1, 21 Receb 1137 / 5 Nisan 1725.

71 İSAM. Kadı Sicilleri Dizisi, Rumeli Mahkemesi, nr. 21, vr. 75b.4, Evasıt-ı Rebiü'l-evvel 1003 / 23 Kasım-3 Aralık 1594.

Boşanma için öne sürülen şartlar, hususi bir konuya da münhasır olabilir. Mesela kadın, kocasının beş yıl önce eğer, içki içersen benden boş ol dediğini ve iki ay önce içki içtiğini iddia etmiş ama koca bu iddiayı reddettiğinden ve kadın da delil getiremediğinden boşanma gerçekleşmemiştir.⁷² Sicillerde geçen şartlara bir kısım örnekler şunlardır. Mesela amcanın menziline gider isen,⁷³ diyar-ı ahara senden izinsiz gider isem,⁷⁴ Eşref Efendinin konağına gider isen,⁷⁵ içki içer isem⁷⁶ benden boş ol gibi birbirine benzeyen şartlardır. İçki içme konusundaki bir örnekte şart eden kişinin kendisi inkar ettiği hlade ağzında kalan içki kokusu dahi delil olmaktadır.⁷⁷ Nadiren ilginç şartlara da rastlanmaktadır ki bazıları üç talak ile boşamanın bir çeşit büyük yemin olarak kullanıldığını göstermektedir. 1534 yılında geçen bir yaralama davasında, saldırgan yaraladığı kişiye bundan böyle kendisine bir zararı olursa iki karısının da kendisinden üç talak ile boş olacakları şartını koşunca, aralarında bu şarta binaen sulh olmuş ve mahkemede kayıt altına alınmıştır.⁷⁸ Diğer bir örnekte 1535 yılında yapılan bir iş anlaşmasında şahıs, işverene at bakımını ne şekilde yapacağını tafsil ve taahhüt edip böyle yapmazsa karısının kendisinden üç talak ile boşanmasını şart koşmuştur.⁷⁹

Talakla boşanmada, aynı anda, aynı yerde bulunmuş olmaya gerek yoktur. Kocanın, karısının olmadığı bir mecliste, onu boşadığını söyleyerek haber göndermesi veya şahitler huzurunda karısını tatlik ettiğini, sadece belirtmesi ve durumun şahitlerle ispatı talak ile boşan-

72 İŞS. Ahi Çelebi Mahkemesi, nr. 124, vr. 7a.1, 22 Muharrem 1137 / 11 Ekim 1724.

73 İŞS. Davudpaşa, nr. 65, vr. 53a.2, 13 Rebiü'l-ahir 1232 / 2 Mart 1817.

74 İŞS. Davudpaşa Mahkemesi, nr. 60, vr. 55b.1, 17 Muharrem 1230 / 30 Aralık 1814.

75 İŞS. Davudpaşa Mahkemesi, nr. 63, vr. 66b.1, 18 Rebiü'l-evvel 1231 / 17 Şubat 1816.

76 İŞS. Davudpaşa Mahkemesi, nr. 68, vr. 70a.1, 17 Receb 1233 / 23 Mayıs 1818.

77 İSAM. Kadı Sicilleri Dizisi, Üsküdar Mahkemesi, nr. 51, vr. 32a.3, Evahir-i Zilhice 987 / 7-16 Şubat 1580.

78 İSAM. Kadı Sicilleri Dizisi, Üsküdar Mahkemesi, nr. 9, vr. 12b.1, Evail-i Muharrem 941 / 13-22 Temmuz 1534.

79 a.g.d., vr. 97a.1, 1 Rebiü'l-evvel 942 / 30 Ağustos 1535.

ma için yeterlidir.⁸⁰ Bir örnekte: kocanın onüç ay önce İstanbul Sultan Mehmed Camii kurbunda, Haffafhane başında el-Hac Ebubekir'in menziline, 1. bölük yoldaşlarından Osman Beşe b. Ahmed'in sakin olduğu odaya gelip karısını boşadığını söylediğini kocanın vekilinin ifade etmesiyle boşanma gerçekleşmiştir.⁸¹

Boşanmanın vaki olması için diğer bir sebep kocanın kayıp oluşu veya ölümünün şahitlerle ispatıdır. Kayıp ile ölümü ispat olunan farklı olup, kayıp kocanın ne kadar süre bekleneceği hususu mezhepler arasında ihtilafıdır.⁸² Kadının kocasından boşanmış olduğuna hükmedilmesi için kocanın öldüğünün ihbar ve şahitlerle ispatı gerektiğinden sicillerde pek çok ölüm ihbarı hüccetine rastlanır. Mesela, İstanbul, Yenibahçe kurbunda, Karabaş Mahallesi'nde sakine Ayişe'nin kocasının, aslen Rusçuk ahalisinden olduğu ve Rusçuk'da yedi sene önce, Mahmud Hoca Mahallesi'nde vefat edip, namazının kılınıp cenazesinin müşahede olunduğunu, İstanbul Çatal hanında misafiren sakin olan Rusçuk ahalisinden bazı kimseler ihbar etmiştir.⁸³ Yine İstanbul Şeyh Ebu'l-Vefa Mahallesi'nden Kudüsi el-Hac Musa'nın, Şami Ramazan kaptanın kalyonuyla Kudüs'e giderken Alaiyye karşısında kalyonun batmasıyla boğularak öldüğü karısına ihbar edilmiştir.⁸⁴

Sicillerde muhalaa tarzı pek çok boşanma davasında ise eşlerin ayrılık sebebi genellikle "beynlerinde hüsn-i zindegane veya hüsn-i muaşeret olmaması" yani, eşler arasında olması gerektiği gibi geçim bulunmamasıdır.⁸⁵ Muhalaa, kadının, kocasından bir bedel karşılığı

80 İŞS. Bab Mahkemesi, nr. 135, vr. 27a.3, 8 Şaban 1137 / 22 Nisan 1725.

81 İŞS. Ahi Çelebi Mahkemesi, nr. 125, vr. 13b.2, 13 Şaban 1137 / 27 Nisan 1725

82 Gaibin hükmü için bkz. M. Muhammed Şeltut-Ali Sayis, *Mukayeseli Mezhepler Hukuku*, çev. Sait Şimşek (İstanbul: İlim Yayınları, Tarihsiz), 165-172.

83 İŞS. Bab Mahkemesi, nr. 135, vr. 49b.2, 2 Şevval 1137 / 14 Haziran 1725. Başka bir örnekte, Kasımpaşa el-Hac Ahmed mahallesinde sakine Ayişe Hatun'un kocası olup daha önce Mısır Kahire kadısı olan merhum Osman-zade Efendi'nin aşçısı el-Hac Ahmed'in Kahire'de vefat edip defin olunduğu, Mısır'dan gelen bazı aşçılarca ihbar olunmuştur (a.g.d., vr. 18a.2, 22 Receb 1137/ 6 Nisan 1725).

84 a.g.d., vr. 19b.2, 20 Receb 1137 / 4 Nisan 1725.

85 Muhalaa sebebi olan ifadeler diğer Osmanlı şehirlerinde de farklı değildir (İsmail Kıvrım, "17. yüzyılda Osmanlı Toplumunda Boşanma Hadiseleri (Ayıntab Örneği; Talak, Muhalaa ve Tefrik)," *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10(1) (2011): 384).

boşanmasıdır. Bu, mehr-i müeccel hakkı ve iddet süresince alacağı nafaka olabileceği gibi başka bir bedel de olabilir. Muhalaa türü boşanmayla alakalı hüccetlerde temel olarak “filanca zevc-i dahilim olup zimmetinde mütekarrer ve makudun aleyh olan mehr-i müeccelim ile nafaka-iddet-i malumem üzerlerine ve meunet-i süknam dahi kendi üzerime olmak üzere zevcim mezbur ile hul” ibaresi ile kadın, bütün haklarından vazgeçerek boşanmaktadır. Hatta bunun dışında, çocukları varsa, büyüdükleri kabul olunan belli bir süreye kadar onların bakımını da üstlenirlerdi.⁸⁶ Bir davada, kadın hamile olup, çocuk canlı doğarsa, hıznane hakkı⁸⁷ talep etmeyeceğini bile belirtmiştir.⁸⁸ Kadına boşanma sonrasında nafaka verilmesi ise hemen tamamen talak türü boşanmalarda görülmektedir. İslam hukukunda erkek, talak ile boşadığı eşine, iddeti müddetince nafakasını, barınacak yerini, mehrini vermek zorundadır.

Boşanmaların aylara göre dağılımı ise aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Hicri 1137 (1724-25) Yılı Aylara Göre Boşanma Sayıları

Hicri	Miladi	Sayı	Hicri	Miladi	Sayı
1 Muharrem 1137	20 Eylül 1724	8	1 Receb 1137	16 Mart 1725	26
1 Safer 1137	20 Ekim 1724	6	1 Şaban 1137	15 Nisan 1725	31

86 İŞS. Ahi Çelebi Mahkemesi, nr 124, vr. 47b.1, 23 Rebiü'l-evvel 1137 / 10 Aralık 1724; İŞS. Ahi Çelebi Mahkemesi, nr 125, vr. 33b.2, 20 Ramazan 1137 / 2 Haziran 1725. XVIII. asırda genellikle kadının ağzından yazılan boşanma davalarının önceki asırlarda mesela, 1546 yılında erkeğin ağzından aktarıldığı görülmektedir: “Mustafa takrir-i kelim kılıp eyitdi ki eğer nafaka-i iddetden ve mehrinden ve külli ve cüz’i davadan feragat ettiği üzere talak boş olsun deyicek mezbur Fatma dahi nafaka-i iddetimden ve mehrimden ve külli ve cüz’i davamdan feragat ettim dedikde mezbur Mustafa dahi üç talak verip talebiyle tescil olundu” (İSAM. Kadı Sicilleri Dizisi, Üsküdar Mahkemesi, nr. 14, vr. 19b.1, Evasıt-ı Ramazan 953 / 14-24 Kasım 1546). Ayrıca bkz. İSAM. Kadı Sicilleri Dizisi, Üsküdar Mahkemesi, nr. 17, vr. 26a.3, Evasıt-ı Ramazan 956 / 12-22 Ekim 1549).

87 “Hızane bir kimsenin meunetini, terbiyesini deruhde etmek, bir şeyi kucaklamak, bir şeyi bir şeye zam ve ilave eylemek manalarını ifade eder. Bu münasebetle bir validenin veya akrabadan her hangi bir kadının veya erkeğin bir çocuğu himayesi altına alarak hıfz ve terbiye etmesine de hızane adı verilmiştir.” (Bilmen, a.g.e., 425).

88 İŞS. Ahi Çelebi Mahkemesi, nr 124, vr. 136a.1, 14 Receb 1137 / 29 Mart 1725.

1 Rebiü'l-evvel 1137	18 Kasım 1724	8	1 Ramazan 1137	14 Mayıs 1725	9
1 Rebiü'l-ahir 1137	18 Aralık 1724	7	1 Şevval 1137	13 Haziran 1725	25
1 Cemaziye'l-evvel 1137	16 Ocak 1725	10	1 Zilkade 1137	13 Temmuz 1725	24
1 Cemaziye'l-ahir 1137	15 Şubat 1725	8	1 Zilhicce 1137	11 Ağustos 1725	10

Tablodan anlaşıldığı kadarıyla boşanmaların büyük kısmı, hicri yıla göre üç aylardan Receb ayı ile başlamış ve üç ayların son ayı olan Ramazan ayında azalmıştır. Mevsimsel açıdan ise, bahar ve yaz aylarında boşanmaların arttığı bir diğer görüş olabilir. Yalnız, Ramazan ayındaki azalma, dini etkiyi bariz şekilde ortaya koyduğundan, bu durumun dini hayatın toplumsal hayat üzerindeki etkisine işaret ettiği düşünülebilir. Bununla birlikte psikolojik açıdan üç ayların ve daha genel olarak dini yaşamın, aile hayatındaki etkisinin ne olduğu gibi sorular, diğer yılların istatistikleri çıkarılarak, daha fazla veri elde edildiğinde, kapsamlı ve doğruluğu yüksek cevaplara imkan verecektir.

Boşanma Sonrası Kadın ve Çocukların Durumu

Boşanma sonrasında kadının durumunu dava esnasındaki tavrı belirlemekte, nafaka, meunet-i sükna (barınma hakkı) ve mehri üzerindeki anlaşmasına göre farklı sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Esasen, talak ile boşanan kadının, erkek tarafından iddeti bitinceye kadar nafaka ve oturma haklarının evliymiş gibi yerine getirilmesi zorunludur. Hatta kadın, iddeti süresince, ayrı odalarda bulunmak kaydıyla, kocanın evinde oturmaya devam edebilir.⁸⁹ Ama sicillerde görüldüğü kadarıyla kadın, çoğunlukla boşanma sonrası ayrı eve, mesela, babasının evine çıkmakta ve ilişkisini hemen tamamen kesmektedir. Muhalea ile boşanmalarda yine, anlaşma esastır. Hamile olana kadınlar ise nafaka alabilmektedir.⁹⁰ Ama kadının kendi nafakası, çocuğun hızzane veya bakım masraflarını istemekten, evlilikten kurtulmak için çoğunlukla vazgeçtiğine dair pek çok örnek bulunmaktadır.

89 Ali Kaya, "17. Yüzyıl Bursa Şer'îye Sicillerinin İslam Aile Hukuku Açısından Tahlili," *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi* XVII/1 (2008): 99.

90 İŞS. Ahi Çelebi Mahkemesi, nr 124, vr. 98b.2, 8 Cemaziye'l-ahir 1137 / 22 Şubat 1725.

Çocuğun boşanma sonrasındaki durumuyla ilgili metinlerde “hızane” kavramı sıklıkla kullanılır.⁹¹ Hızane boşanma sonrası çocuğun yetiştirilmesi olup, İslam hukukunda bu hak sırasıyla anneye, annenin annesine, babanın annesine, çocuğun ana-baba bir kızkardeşlerine, ana bir kızkardeşlerine, baba bir kızkardeşlerine,⁹² sonra, ana-baba bir teyzelere, halalara geçer. Bu hak, fıkıh kitaplarında tafsilatıyla anlatılmıştır. Erkek çocuk, kendine bakabilecek duruma gelinceye kadar, kız çocuk ise hayız görünceye kadar bakılır. Mesela bir kayıtta, boşanma sonrasında oğula anne bakmakta ve yedi yaşına geldiğinde babaya teslim edileceği belirtilmektedir.⁹³

Şer'iyye sicillerindeki hızaneye dair kayıtlar, Osmanlı hukukunun İslam hukuku esaslarını aynen uyguladığını göstermektedir. Hızane hakkının gündeme gelmesindeki birinci husus, annenin yeniden evlenmesi sonucu, kendisinden bu hakkın düşmesi ve yukarıdaki sıraya göre başka bir akrabaya bu hakkın geçişidir.⁹⁴ Hızane ile alakalı belgelerde bazı küçük farklar olabilmekle birlikte ana çatı şu cümlelerden oluşmaktadır. “kızım -Ayşe- zevci ile muhalaa etdiklerinde zevcinin firaşından mütevellide sagire kızı -Fatımayı- hakk-ı hızane sakıt olunca kendi malından infak ve iksa etmek üzere hul' ve badehu -Ayşe- kendi nefsinin ecnebiye tezvic etmekle, sagire-i mezburenin hakk-ı hızanesi bana intikal ettiğinden sagire-i mezbureye hakk-ı hızanem sakıt

91 Zuhayli, a.g.e., IX, 396.

92 Baba vefat etmiş ve sonra anne başka biriyle evlenmiştir ve dolayısıyla baba-bir kız kardeş küçük kızın hızane hakkını dava etmiş ve üvey anne bunu kabul ederek çocuk kızkardeşine teslim olunmuştur (İSAM. Kadı Sicilleri Dizisi, Bab Mahkemesi, nr. 54, vr. 40b.2, 7 Cemaziye'l-ahir 1102 / 8 Mart 1691).

93 Hüsam Bey mahallesinde sakine Emetullah bint Ataullah sabık kocası es-Seyyid Abdulllah Efendi ibn es-Seyyid'e oğulları Mehmed yedi yaşını doldurduğundan çocuğu teslim etmiş, babanın zimmetinde olan bir senelik nafaka miktarı 720 paradan vazgeçmiştir (İŞS. Ahi Çelebi Mahkemesi, nr 124, vr. 22a.1, 16 Safer 1137 / 4 Kasım 1724).

94 Şer'iyye sicillerinde bu hususa dair pek çok örneğe rastlanmaktadır. Mesela anneye geçen hızane hakkı için bkz. İSAM. Kadı Sicilleri Dizisi, Bab Mahkemesi, nr. 3, vr. 44a.3, 25 Cemaziye'l-ahir 1077 / 23 Aralık 1666. Bir örnekte anne başka biriyle evlenmiş ve baba çocuğu evine getirmiş ama baba evde yokken anne izinsiz olarak tekrar almıştır. Babanın şikayeti üzerine çocuk babasına geri teslim olunmuştur (İSAM. Kadı Sicilleri Dizisi, Üsküdar Mahkemesi, nr. 51, vr. 53a.2, Evahir-i Safer 988 / 6-15 Nisan 1580).

oluncaya değin kendi malımdan teberruan (veya anlaşılan bir bedel de olabilir) infak ve iksaya taahhüd eyledim dedikde.” Hakk-ı hizanenin sakıt olması, kız çocuğun hayız görünceye kadar bakılmasıdır. Şablonu verilen bu davada, Ayşe kocasından boşanmıştır. Fatıma isimli bir kızı vardır. Kocasından boşanırken çocuğa kendi malıyla bakacağını taahhüt etmiştir. Ancak şimdi, çocuğuna yabancı bir erkekle evlendiği için hızzane hakkı, İslam hukukuna göre, kendisinden düşmüştür. Kadının annesi, torununa kendi malıyla karşılıksız bakacağını beyan ederek, hızzane hakkını üzerine almaktadır.

Hızzane hakkıyla alakalı bir örnek ise kadının yeniden evlenmesi durumunda, çocuğun kendisinden alınmasına dair bazı istisnaların olabileceğini göstermektedir. Bu örnekte, gayr-i müslim bir kadın boşanmış, müslüman olmuş ve müslüman bir erkekle evlenmiştir. Mevcut usule göre, kadın evlendiğinden hızzane hakkı düşmüş, iki küçük çocuğu eski kocası almıştır. Kadının çocuklarını tekrar alabilmek için mahkemede, eski kocası karşısında söyledikleri -hâkim, kadın ve kocanın rızasıyla taleplerini kayda geçirmekle birlikte- hızzane hakkının sıralamasında değişikliğe yol açabilecek durumun, din merkezli olabileceğini de gerekçelendirmektedir. Kadının ifadesi şöyledir: “Bana tabi oluşlarından dolayı İslam olduklarına hükm olunan, yedi yaşındaki küçük oğlum ve dört yaşındaki küçük kızıma hızzane hakkımla bakarken, çocuklarıma yabancı olan bir kişi ile evlendiğimden, hızzane hakkım düşmüş ve çocukların hızzane hakkı baba tarafına geçmişti. Lakin “ülfet-i küfr ve tanassur ihtimali olmağla” küçük çocukları hâkim bana teslim edip, ben de kendi malımdan bedelsiz olarak bakmaya taahhüd eyledim.” Sonuç olarak, kadın başkasıyla evlendiği halde, çocuklarının hıristiyan olmaları ihtimalini gerekçe göstererek onları geri almaya hak kazanmıştır.⁹⁵

Nafaka davalarında, annenin bakacak durumu olmadığını söylemesi ve talebi üzerine, kadı tarafından çocuğun ihtiyaçlarına harcanmak için anneye nafaka tahsis edilmektedir. Nafaka, baba var ise baba tarafından ödenmektedir.⁹⁶ Yine, küçük çocuklara, boşanma veya ebe-

95 İSAM. Kadı Sicilleri Dizisi, Bab Mahkemesi, nr. 3, vr. 15b.3, 11 Cemaziye'l-evvel 1077 / 9 Kasım 1666.

96 İŞS. Ahi Çelebi Mahkemesi, nr. 124, vr. 113a.2, 28 Cemaziye'l-ahir 1137 / 14 Mart 1725. Kadın nafaka talep ettiği tarihten bir gün önce muhalaa ile boşanmış ve kocasının

veyinin vefatı durumunda vasi tayin olunmaktadır. Aslında sadece çocuklara değil, kendi işlerini görmeye yetecek nitelikleri olmayanlar için de kadı huzurunda vasi tayin olunurdu. Sicillerde, çoğunlukla küçük çocuklara vasi kayıtları bulunmakla birlikte, mecnun (akıl hastası),⁹⁷ yatalak ve ağır hasta⁹⁸ olanlara da işlerinin yürütülmesi için vasi tayin olduğuna dair kayıtlar bulunmaktadır. Vasi tayin olunanlar öncelikle, yakın akrabalardır.⁹⁹ Vasiler, küçük çocuk adına ona kalan parayı borç verebilirler,¹⁰⁰ miras kalan evi, bakımı yapılamayacak kadar harap olmuş ise satabilir veya ferağ edebilirlerdi.¹⁰¹ Ancak vasi, küçük çocuğa ait olan her hususta, mahkemedен izin almak durumundadır. Bunlardan birinde, oturulan evin yarı hissesi babaya ait olduğu halde, baba, vasisi olduğu küçük kızına ait diğer yarı hisse için mahkemedен izin almış ve evin tümünü böylece, başkasına tefviz edebilmiştir.¹⁰² Eğer bir

kendisi ile zevciyyet hususundaki bütün haklarından kocasının zimmetini ibra etmiştir (a.g.d., vr. 110a.3, 27 Cemazile'l-ahir 1137 / 13 Mart 1725).

97 Kocamustafapaşa Camii kurbunda, Canbaziye mahallesinde sakin Debbag İsmail Çelebi mecnun olduğundan işlerinin idaresine mahalle ahalisinden İbrahim Çelebi vasi tayin olunmuştur (İŞS. Bab Mahkemesi, nr. 135, vr. 22b.2, 28 Receb 1137 / 12 Nisan 1725).

98 Kabasakal Sinan Ağa mahallesinde sakin olup hasta ve yatalak olan Emetullah Hatun'u, amcası kızının kızı Neslihan'ın kendi evine nakl etmek istemesi üzerine Emetullah Hatun'un vasi-i muhtarı Abdullah Çelebi kadının mevcut olan malının sayımını talep etmiş ve bütün eşyalar tafsilatıyla deftere kayd olunmuştur (a.g.d., vr. 16b.1 / 23 Receb 1137 / 7 Nisan 1725).

99 At meydanı kurbunda Firuz Ağa mahallesinde sakin iken vefat eden Sebirci oğlu Mehmed'in küçük kızı Ayişe'ye anneannesi vasi tayin olunmuştur (a.g.d., vr. 53a.4 10 Şevval 1137 / 22 Haziran 1725).

100 Babanın vefatıyla toplam 7.650,5 guruş alacağı oğullarına kalır. O sırada oğullar küçük olduğundan vasileri kassam-ı askeriden aldığı 4 Safer 1127 / 9 Şubat 1715 tarihli hüccetle borcu her ay sonunda borçlular Bogos 10 kuruş, Kazar 15 kuruş vermeye üzere tecil eder. Şu ana kadar Bogos 4169 kuruş ödemiş fakat taksit miktarına gücü yetmediğinden alacaklılar taksiti 10 kuruşdan 6 kuruşa düşürmüştür (İŞS. Ahi Çelebi Mahkemesi, nr. 125, vr. 27a.3, 1 Ramazan 1137 / 14 Mayıs 1725).

101 Edirne'de kain Defterdar-ı sabık merhum Nohut Mustafa Efendi vakfı akaratından olup İstanbul Çelebi oğlu mahallesinde müteehhilin odalarından, dört tarafı Mehmed Ağa, Mehmed Beşe ve İsmail'in menzilleri ve tarik-i has ile çevrili fevkani ve tahtani 2 oda ve havluyu müstemil vakıf menzil harab olduğundan küçük varislerin hisselerinin ferağı için vasiye izin verilmiştir (İŞS. Ahi Çelebi Mahkemesi, nr. 124, vr. 82a.1, 17 Cemaziyel-evvel 1137 / 1 Şubat 1725).

102 İŞS. Ahi Çelebi Mahkemesi, nr. 125, vr. 15b.2, 17 Şaban 1137 / 1 Mayıs 1725.

şekilde, küçük çocuğun hakkı gasp olunmuşsa, bülüğa erdikten sonra hakkı için mahkemeye müracaat edebilmektedir. Mesela, Zevi isimli kadın, babası vefat ettiğinde kendisi küçük olduğundan mirasa anne-annesi ve annesinin el koyduğunu, şimdi kendine düşen hisseyi almaya Penayaot'u vekil tayin ettiğini bildiriyor. Kısaca Zevi, annesi ve anne-annesinin hissesine el koyup vermediklerini ifade etmektedir.¹⁰³ Ebeveyni ölen çocukların nafakasının babanın terekesinden nakdi olarak ödenememesi durumunda terekedeki diğer malların gelirinden nafaka ödenebilirdi.¹⁰⁴ Diğer bir husus, ailenin, çocuğun bakımını üstlenemeyecek kadar fakir olması durumunda başkasına, li-ecli't-terbiye ve't-tebenni kavramıyla ifade edildiği gibi, terbiye ve bakımı üstlenilmek üzere verilışıdır. Mesela Hamal Ömer Beşe ibn Mehmed fakir olduğundan bahisle, küçük Ali'nin bakımı için günlük oniki akça nafakasını karşılamak üzere çocuğu Ahmed Ağa bin Mustafa'ya vermiştir.¹⁰⁵ Yine onbeşlik günlük Hatice isimli bir çocuk yevmi beş para nafaka tayini ile Ahmed Çelebi bin Abdullah'a verilmiştir. Yevmi beş para çocuğun babası tarafından verilecektir. Bu örnekte baba, kız çocuğuna bakamayacağından ve muhtemelen hızzane hakkına sahip yakını olmadığı için kızını akrabasına bırakmıştır.¹⁰⁶ Bir çeşit evlatlık olarak verilen bu çocukların, yanlarına verildikleri aileler, onların yetişmesinden sorumlu olurlardı.¹⁰⁷

Sonuç

Verilerden elde edilen sonuçlarda, bülüğ çağından evvel evlenmelerin, diğer örneklere göre daha az olduğu biki-i baliga ifadesinden anlaşılmaktadır. Evlilik akitlerinde "bülüğünü mukırra ve muterife" ifadesi

Benzer bir davada vasi yine izin almıştır (a.g.d., vr. 25b.1, 2 Ramazan 1137 / 15 Mayıs 1725).

103 İŞS. Bab Mahkemesi, nr. 135, vr. 28a.2, 9 Ş 1137 / 23 Nisan 1725.

104 Küçük kıza babasından kalan aylık 40 akça icareli vakıf menzil ferağ olunarak alınan paranın çocuğun nafakası olarak kullanılmasına karar verilmiştir (İŞS. Bab Mahkemesi, nr. 135, vr. 53b.1, 11 Şevval 1137 / 23 Haziran 1725).

105 İŞS. Ahi Çelebi Mahkemesi, nr. 124, vr. 11b.2, Gurre-i Zilhicce 1137 / 11 Ağustos 1725.

106 a.g.d., vr. 113a.1, Selh-i Cemaziye'l-ahir 1137 / 15 Mart 1725.

107 Evlatlıklarla alakalı müstakil bir çalışma için bkz. Abdullah Bay, "Osmanlı Toplumunda Evlatlıklar ve Hukuki Durumları," *Turkish Studies* 9/4 (2014): 149-163.

erken evlilik yaşının belirlenmesindeki yegane ölçütün, sadece fiziksel belirtilerin ortaya çıktığı zahiri görüntü olarak büluğ olmayıp, bunun bizzat zihinsel idrak ve kabulünün de önemli olduğunu göstermektedir. Ayrıca, cariyeler de azat edildikten sonra evlenerek toplumsal yaşama katılmaktadırlar. Yine, incelenen nikaha izin belgelerinde kadınlar, çoğunlukla evlenme manileri olmadığını (iddet sürelerini doldurduklarını) ispat için mahkemeye müracaat etmişlerdir. Dolayısıyla, Hicri 1137 yılı İstanbul'unda, nikah akdi için mahkemeden izin alınması zorunlu olmasa gerektir. Nafaka ve hızzane verileri dikkate alındığında, çok çocuklu olmayan bir aile yapısı görüntüsü ortaya çıkmaktadır. Bunun aksi düşünülerek, boşanma esnasında çocukların büluğ çağını geçmiş oldukları var sayılırsa yine, evliliklerin daha uzun süreli olabileceği kanaatine yol açabilir. Daha kesin bir kaniya varmak ise mümkün olmamıştır. Sosyal ilişki açısından bakıldığında, tekrar evlenen kadınların sayısının fazla oluşu ve geçimsizlik sebebiyle ayrılmalara dair örneklerle sıklıkla rastlanması, görece de olsa devrin ailesinin boşanma ve evlilik konusunda pek tutucu olmadığını işaret etmektedir. Anlaşmalı boşanmaların fazla oluşu, ilk bakışta erkeğe maddi üstünlük sağlıyor zannına yol açsa bile, nihayet kadının vazgeçtiği, daha ziyade erkeğin evvelce kendisine evlilik birlikteliği için vermeyi taahhüt ettiği mehr-i müeccel hakkıdır ki Osmanlı döneminde mehr bir gelenek olmayıp, hukuken ve mutlaka kadının güvencesi olarak verilmek zorundadır. Yine, kadına şiddet davaları görece azdır. Çocukların durumu hususunda da Osmanlı aile hukukunun belirleyici şekilde, çocuğun bakımsız ve muhtaç kalmasını önleyecek tedbirleri uyguladığı örneklerle görülmüştür. Boşanma durumunda nafakasız kalma ihtimali olmadığı gibi, ebeveynlerin vefatı durumunda da çocuklara vasi tayin edilerek, hayatlarını, yetişkin oluncaya kadar sürdürmeleri sağlanmaktadır.

Kaynakça

Şeriyeye Sicilleri

İstanbul Şeriyeye Sicilleri (İŞS): İstanbul Ahi Çelebi Mahkemesi, Numara: 124, 125; İstanbul Bab Mahkemesi, Numara: 135; İstanbul Davudpaşa Mahkemesi, Numara: 60, 63, 65, 68.

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), Kadı Sicilleri Dizisi

İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil, haz. Rifat Günalan, Arapça metin Mehmet Akman, kontrol eden Mustafa Oğuz; proje yönetmeni M. Akif Aydın; editör Coşkun Yılmaz, İstanbul, 2011.

İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 46 Numaralı Sicil, haz. Sabri Atay ... [ve öte], Arapça metin Mehmet Akman, kontrol eden Fikret Sarıcaoğlu, proje yönetmeni M. Akif Aydın, editör Coşkun Yılmaz, İstanbul, 2011.

İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 54 Numaralı Sicil, haz. Hüseyin Kılıç ... [ve öte], Arapça metin Mehmet Akman, kontrol eden Fikret Sarıcaoğlu, proje yönetmeni M. Akif Aydın, editör Coşkun Yılmaz, İstanbul, 2011.

İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil, haz. Rasim Erol ... [ve öte]; Arapça metin Mehmet Akman, kontrol eden Fikret Sarıcaoğlu, proje yönetmeni M. Akif Aydın, editör Coşkun Yılmaz İstanbul, 2010.

İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 18 Numaralı Sicil, haz. Salih Kahrıman ... [ve öte], Arapça metin Mehmet Akman, kontrol eden Fikret Sarıcaoğlu, proje yönetmeni M. Akif Aydın, editör Coşkun Yılmaz, İstanbul, 2010.

İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 90 Numaralı Sicil, haz. Fuat Recep - Salih Kahrıman, Arapça metin Mehmet Akman, kontrol eden Mustafa Oğuz, proje yönetmeni M. Akif Aydın, editör Coşkun Yılmaz, İstanbul, 2012.

İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadareti Mahkemesi 21 Numaralı Sicil, haz. Rasim Erol – Hüseyin Kılıç, Arapça metin Mehmet Akman, kontrol eden Fikret Sarıcaoğlu, proje yönetmeni M. Akif Aydın, editör Coşkun Yılmaz, İstanbul, 2011.

İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadareti Mahkemesi 56 Numaralı Sicil, haz. Fuat Recep - Sabri Atay, Arapça metin Mehmet Akman, kontrol eden Fikret Sarıcaoğlu, proje yönetmeni M. Akif Aydın, editör Coşkun Yılmaz, İstanbul, 2011.

İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil, haz. Bilgin Aydın – Ekrem Tak, editör Coşkun Yılmaz, İstanbul, 2008.

İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil, haz. Rıfat Günalan ... [ve öte.], Arapça metin Mehmet Akman, kontrol eden Mahmut Ak - Mustafa Oğuz, proje yönetmeni M. Akif Aydın, editör Coşkun Yılmaz, İstanbul, 2010.

İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 9 Numaralı Sicil, haz. Kenan Yıldız, kontrol eden Recep Ahışhalı, proje yönetmeni M. Akif Aydın, editör Coşkun Yılmaz, İstanbul, 2010.

İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 14 Numaralı Sicil, haz. Nuray Güler, Arapça metin Mehmet Akman, kontrol eden Abdülkadir Özcan, proje yönetmeni M. Akif Aydın, editör Coşkun Yılmaz, İstanbul, 2010.

İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 17 Numaralı Sicil, haz. Orhan Gültekin, Arapça metin Mehmet Akman, kontrol eden Mustafa Oğuz, proje yönetmeni M. Akif Aydın, editör Coşkun Yılmaz, İstanbul 2010.

İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 26 Numaralı Sicil, haz. Rıfat Günalan, Arapça metin Mehmet Akman, kontrol eden Fikret Sarıcaoğlu, proje yönetmeni M. Akif Aydın, editör Coşkun Yılmaz, İstanbul 2010.

İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 51 Numaralı Sicil, haz. Rıfat Günalan, Arapça metin Mehmet Akman, kontrol eden Feridun Emecen, proje yönetmeni M. Akif Aydın, editör Coşkun Yılmaz, İstanbul, 2010.

Telif Eserler

Anderson, Siwan. "The Economics of Dowry and Brideprice." *Journal of Economic Perspectives* XXI/4 (2007): 151–174.

Aydın, Mehmet Akif. *İslam-Osmanlı Aile Hukuku*. İstanbul, 1985.

Aydın, Mehmet Akif. "Osmanlı Hukukunda Kazai Boşanma, Tefrik."

- Osmanlı Araştırmaları V* (1986): 1-12.
- Bay, Abdullah. “Osmanlı Toplumunda Evlatlıklar Ve Hukukî Durumları.” *Turkish Studies*, 9/4 Spring (2014):149-163.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuk-ı İslamiyye ve Istilahat-ı Fıkhiyye Kamusu II*. İstanbul, 1967.
- Cin, Halil. *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*. Ankara, 1974.
- Cin, Halil. *Eski Hukukumuzda Boşanma*. Konya, 1988.
- Çolak, Mücahit. “İslam Hukukunda Ceza Ehliyeti Açısından Yaş Küçüklüğü.” *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 35 (2011): 103-124.
- Ekin, Ümit, “Sakk Mecmualarının Tarih Araştırmalarında Kaynak Olarak Kullanılması Üzerine Bir Deneme.” *Bilgi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 53 (2010): 115-136.
- Ekinci, Ekrem Buğra. “Osmanlı Hukukunda İzinname İle Nikah.” *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, 2 (2006): 41-60.
- Ertuğ, Nejdet. “18. Asır İstanbul Şer’iyye Sicillerinde, Miras ve Satış Hücetlerindeki Sosyal Nitelikli Verilerin Değerlendirilmesi.” *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 11 (2004): 1-30.
- Karaman, Hayreddin. *Fıkıh Usulü*. İstanbul, 1964.
- Karaman, Hayreddin. *Mukayeseli Osmanlı Hukuku I*. İstanbul, 2009.
- Kaşıkçı, Osman. *İslam ve Osmanlı Hukukunda Mecelle*. İstanbul, 1997.
- Kaya, Ali. “17. Yüzyıl Bursa Şer’iye Sicillerinin İslam Aile Hukuku Açısından Tahlili.” *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi*, XVII/1 (2008): 81-107.
- Kaya, Süleyman. “Mahkeme Kayıtlarının Kılavuzu: Sakk Mecmuaları.” *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, III/5 (2005): 379-416.
- Kıvrım, İsmail. “17. yüzyılda Osmanlı Toplumunda Boşanma Hadiseleri (Ayıntab Örneği; Talak, Muhalaa ve Tefrik).” *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (1) (2011): 371-400.
- Kuşu, Selma. “Şer’iye Sicillerine Göre H. 1065–1079/ M. 1655–1669 Tarihleri Arasında Edirne’de Sosyo-Ekonomik Hayat.” Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, 2009.

- M. Muhammed Şeltut-Ali Sayis. *Mukayeseli Mezhepler Hukuku*, çev. Sait Şimşek, İstanbul: İlim Yayınları.
- Molla Hüsrev. *Gurer ve Dürer Tercümesi* II. çev. Arif Erkan, İstanbul, 1980.
- Paçacı, İbrahim. "Sosyal Hayattaki Değişim Sürecinde İslam Aile Hukuku (Evlenme ve Boşanma Örneği)." *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 11 (2008): 59-92.
- Sak, İzzet. "Şer'iyeye Sicilleri Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Aile Hayatı: Konya Örneği (1700-1725)." *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7 (2012): 117-135.
- Taha Cabir el-Alvani. *Fıkıh Usulü, İslam Fıkıhını Araştırma ve Kavrama Yöntemi*. çev. Mehmet Erdoğan, İstanbul, 1992.
- Tak, Ekrem. "Diplomatik Bilimi Bakımından XVI-XVII. Yüzyıl Kadı Sicilleri ve Bu Sicillerin İhtiva Ettiği Belge Türlerinin Form Özellikleri ve Tanımlanması." Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2009.
- Tezcan, Mahmut. "İlkel Topumlarda Başlık Parası Geleneği." *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, IX/1, (1976): 415-426.
- Uğur, Yunus. "Şer'iyeye Sicilleri." *TDV. İslam Ansiklopedisi* XXXIX (2010): 8-11.
- Yakut, Esra. "XIX. Yüzyılda Orta Anadolu Bölgesi'nde Evliliğin Ortaya Çıkışı, Sona Ermesi ve Sonuçları." *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XII/1-2 (2008): 237-265.
- Yüksek, Ali. "İslam Aile Hukukunda Boşama Yetkisi ve Kadının Boşanması." *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, VII/32 (2014): 340-354.
- Zuhayli, Vehbe. *İslam Fıkıhı Ansiklopedisi* I, IX. çev. Ahmet Efe, Beşir Eryarsoy vd., Risale Yayınevi, 1994.